

Borçalı Karapapak Türklerinde Bir Etno-Sembol Olarak Müziğin Varlığı*

Caner BEKTAŞ**
Aykut Barış ÇEREZCİOĞLU***

Özet

Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde yaşayan Karapapak Türkleri kendilerini köken ve kültür bakımından Türk boyu olarak tanımlamaktadır. Bu bölgede yaşayanlar sosyal ve kültürel kimliklerini korumak ve sergilemek; dolayısıyla kültürel belleği canlı tutmak için kendilerine müziksel ve müzik dışı davranış alanları yaratmışlardır. Bu alanlarda ise ortak aidiyet ve soy bilinci, ortak tarih, ortak dil gibi unsurlarla beraber milli kimlik; dolayısıyla “millet olma” konusunu işler ve aktarırlar. Bu çalışmanın perspektifi Anthony Smith tarafından ortaya atılan “Etno-Sembolizm” yaklaşımı üzerine kuruludur. Etno-sembolistlerin belirlediği ortak sembolik unsurları sergileyerek kimliklerini nasıl güçlendirdiklerini anlama çabası bu açıdan önemlidir. Çalışmanın amacı topluluğun kendi kadim aidiyet kodlarının taşıyıcısı olarak gördüğü müziğin aynı zamanda bir etnik kimlik pekiştiricisi ve bir etno-sembol olarak durumunu tartışmaktır.

Makale Geliş Tarihi: 30 Eylül 2022 Makale Kabul Tarihi: 28 Ekim 2022

** Birinci yazarın devam etmekte olan doktora tez çalışmasından üretilmiş ve X. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi'nde (15-19 Ağustos 2022 Marmaris) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.*

*** Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuarı Geleneksel Türk Müziği Bölümü, canerbek-tasac@gmail.com, ORCID 0000-0002-5223-4082*

**** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü, aykut.cerezcioglu@deu.edu.tr, ORCID 0000-0003-4558-8154*

Anabtar Kelimeler: Etno-sembolizm, Karapapak Türkleri, Müzik, Aşık, Borçalı

The Existence of Music As an Ethno-Symbol in Karapapakh Turks of Borçalı (Kvemo Kartli)

Abstract

Karapapakh Turks living in the Borcali (Kvemo Kartli) region of Georgia define themselves as a Turkish tribe in terms of origin and culture. The inhabitants of this region created musical and non-musical behavior areas for themselves to protect and exhibit their social and cultural identities, therefore keeping the cultural memory alive. In these areas, together with elements such as common belonging and ancestry, common history, and language; they process and convey the subject of national identity and “being a nation”. The perspective of this study is based on the “Ethno-Symbolism” approach put forward by Anthony Smith. The effort to understand how ethno-symbolists strengthen their identities by displaying the common symbolic elements is important in this respect. The study aims to discuss the status of music, which the community sees as the bearer of its ancient codes of belonging, as an ethnic identity reinforcer and an ethnic symbol at the same time.

Keywords: Ethno-symbolism, Karapapakh Turks, Music, Aşık, Borcali

Giriş

Gürcistan Borçalı bölgesi Karapapak Türkleri tarih sahnesine Asya (Büyük) Hun Devleti'nin dağılmasıyla çıkar. Bu süreçte Türk boyları batıya yönelmiş çeşitli dönemlerde birbiri ardınca Gürcistan'a gelerek Kura nehri etrafında ve bu bölgeye yerleşmişlerdir. Tarihsel geçmişindeki cesaret ve kahramanlık anlatılarıyla övünen Karapapaklar tarih sahnesinde başka devletler tarafından da yine bu özellikleri ile anılmaktadır. Yaşadıkları coğrafya

nedeniyle sürekli savaş, göç ve baskılara maruz kalan Karapapaklar, tüm yaşanan olumsuzluklara rağmen kültürlerini ve dillerini, dini duygularını, âşıklılık geleneğini koruduklarını, muhafaza ettiklerini ve taşıdıkları iddiasında bulunurlar. Hatta tüm bu bileşenlerden bahsederken arılık ve saflık şeklinde değer yüklemek adına “öz” vurgusunu -öz kültürümüz, öz dilimiz, öz gelenek ve göreneklerimiz şeklinde- kullanırlar.

Karapapak/Terekemeler kendilerini köken ve kültür bakımından Türk boyu olarak tanımlamaktadırlar. Kendileri için aynı zamanda “Borçalı” ifadesini de kullanan Karapapaklar bu ifadeyi Türk boyunun ata yurdu olarak hem tarihsel geçmişlerine hem de halen günümüze yaşamakta oldukları coğrafyaya işaret etmek için kullanırlar. Topluluğun kendileri için kullandığı tanımlamalar –Karapapak/Terekeme, Türk boyu, Borçalı- aslında bir kimliklenme/kimliklendirme işlevi taşımaktadır. Karapapaklar Borçalı’daki yaşamlarını bu çerçevede ortak soy ve tarih bilinci, ortak dil ve yaşam şekli üzerine temellendirmişlerdir. Sosyal ve kültürel kimliklerini korumak ve sergilemek, dolayısıyla kültürel belleği canlı tutmak için kendilerine müziksel ve müzik dışı davranış alanları yaratan Karapapaklar bu alanlarda ortak aidiyet ve soy bilincini, ortak kültürel kimliklerini, ortak tarih, ortak dil gibi unsurlarla beraber milli kimlik dolayısıyla millet olma konusunu işler ve aktarırlar.

Bu çalışmanın perspektifi Anthony Smith tarafından ortaya atılan “Etno-Sembolizm” yaklaşımı üzerine kuruludur. Etno-sembolist yaklaşım millet ve milliyetçilik çalışmalarına eleştirel düzeyde şekillenir. Etnik grupların ve milletlerin doğasıyla ve bunların sembolik boyutlarına odaklanır. Bu çerçevede Borçalı Karapapakların tarihsel bağları ve anlatıları, aidiyet bilinci en önemlisi de milli kökleşmişlik temalarını anlayabilmenin koşulu etno-sembolik bakış açısıyla düşünmeyi gerekli kılar. Borçalı Karapapak Türklerinin kültür alanlarında kendi kadim aidiyet kodlarını ve etno-sembolistlerin belirlediği sembolik kodları kimliklerini de güçlendirme adına müzik aracılığıyla sergilerler.

Borçalı Bölgesi ve Etnik Yapı

Borçalı, Gürcistan Cumhuriyetinin güneydoğusunda Ermenistan Cumhuriyeti’nin kuzeybatısında yer alan topraklar genelde dağlık, 1/3 ü ise ovalık (Hacaloğlu, 2002, s. 29) olan bölgenin adıdır ve Gürcistan Cumhuriyeti tarafından Kvemo-Kartli adıyla tanınmaktadır. İmrani, Borçalı mahalinin arazisinin Gürcistan Cumhuriyetinin güney-doğu (Dmanisi (Başkeçid), Bolnisi (Bulus), Marneuli (Sarvan, Candar, Qızılhacılı), Qardabani (Karatepe), Zalqanın (Parmaksız) bir bölümü, Rustavi (Bostanşerher), şimdiki Ermenistan Cumhuriyetinin Quzeyini (Noyamberyan (Baranlı), Spitak (Hamamlı), Amasiya (Ağbaba), Stepanavan (Calalağlu), Kalinino’nu (Daşır) kapsadığını söyler (2017, s. 7). Gürcistan’daki Türk nüfus ise bu bölgede yoğun olarak

Marneuli, Bolnisi, Dmanisi, Gardabani, Sagareco, Zalka ilçelerinde, azınlık olarak Tiflis, Rustavi şehirlerinde, Tetrisğaro, Telavi, Lagodehi, Kaspi, Mshe-ta, Gori ilçelerinde yerleşiktir (Memmedli, 2018, s. 21).

Borçalı'nın Dede Korkut Destanı'nda hem Gürcistan hem de Dumanin (Tumanisi//Dmanisi), Oğuz Eli'nin komşusu olarak geçmesi bölgesinin coğ-rafi konumuna işaret olarak algılanır (Hacaloğlu, 2002, s. 30). Dede Korkut destanında Oğuzların yaşamış oldukları coğrafi alanı görebiliriz:

Hanumuzun nazarı bizden dönmüş gördüm
İli günü köçereParagraf İk tokuz tümen Gürcistan'a gidelim
Oğuz aşi oldum bellü bilün
Menim kara başuma neler geldi
Kara kara tağlardan haber aşmış
Kanlu kanlu sulardan haber kiçmiş
Demür Kapu Dervendinden haber varmış (Aktaran, İmrani, 2017, s. 6).

İmrani, tarihi kaynaklarda Kür nehri boyunca yaşayan savaşçı Buntürkle-ri'nin Makedonyalı İskender'e karşı vermiş oldukları mücadeleden bahsedil-diğini aktarır (2017, s. 7). Hacaloğlu da aynı iddiada bulunur: "En eski Gürcü yazılı kaynaklarından biri olan "Moksevai Kartlisa"da (VIII. yy.) M.Ö. IV. yy.'ın 30'uncu yıllarında Makedonyalı İskender'in İran ve Güney Kafkas-ya'ya gelişi döneminde, Gürcistan topraklarının Kür nehri kıyılarında Bun-türkler yaşamaktaydı" (2002, s. 30). Bu iddialara alan çalışması sırasında da rastladığımı belirtmeliyim:

Vaktiyle Makedonyalı İskender Gürcistan'ın Kür çayının (Kura nehri) kenarında giderken, orada Borçalıları görür. Gürcülerin kendileri de tarihte yazarlar (Kişisel Görüşme, Nizami Mamedov, 2019).

İmrani, erken orta asır pahlevi kaynaklarında Borçalı "Qordman" (Kurt adamların yurdu), Gürcü kaynaklarda "Qurdis xevi" (Kurt çalası), Arap kay-nakları Berşaliya veya Börüçölü, Avrupa seyyahları ise "Turque Georgia" yani Türk Gürcistan'ı olarak adlandırıldığını aktarır (2017, s.7). Bu noktada terimin coğrafi adlandırma ve etnisite anlamında kullanıldığının altını çizmek gerekir (İmrani, 2017, s. 7; Memmedli, 2018, s. 21). Aynı iddia Borçalı'daki yerleşikler tarafından da şu şekilde aktarılır "Borçalı, kurtların yaşadığı böl-ge. "Börç galası", "Burç galası" yani burada vaktiyle yiğit adamlar yaşamış. Yani burada korkmaz bir tayfa olmuş" (Kişisel Görüşme, Nizami Mamedov, 2019). Kemaloğlu için ise "Borçalı mekânın adıdır" (Kişisel Görüşme, Mah-mut Kemaloğlu, 2019).

Borçalı ismi etnik kimliğin ya da topluluğun tanımlamasında da yerleşmiş

bir kullanım alanına sahip kolektif bir özel isim halini almıştır. Aynı zamanda kendilerine dönük “Türk” tanımlamasının yeterli olduğunu düşünen Karapapaklar eğer coğrafi bir adlandırma gerekiyorsa şayet “Borçalı Türkü” ya da “Gürcistan Türkü” şeklindeki aynı zamanda yer ismi belirten tanımlamanın daha uygun olacağını belirtirler. Bu tutumları etnik kimlik anlayışlarını vurgulamak ve kökleştirmeye yönelik motivasyondan kaynaklanmaktadır. Smith, yer isimleri ve soyadları nüfusları ayırt etmeye yarayabilmesine ve kolektif benzerlik ile farklılığın ilk gözle görülür belirtileri arasında olmasına rağmen, kültürel benzerliğin her ne kadar ayırt edilirlğe işaret etse de kendi başına bir etnik cemaat anlayışı getirmediğini düşünür. Örnek olarak Lübnan sahil kentlerinin Kenanca konuşan Fenikelilerden bahseder:

Bu nüfusun kendisi yalnızca Eski Ahit’te yer alan insanları, yani “Arpad, Biblos, Sur, Sayda, vb sakinlerini” bilmesine ve bunlardan söz etmesine karşın, rekabet ettiği Yunan tüccarlar tarafından bölgelerindeki mor boyaya ithafen phoinikes olarak kategorize edilmiştir. “Fenike” şehir devletlerinin üyeleri çeşitli kültürel ve dini pratikleri kesinlikle paylaşmış olsa da görünen o ki, ne bir cemaat veya siyasi birlik anlayışına ne de bu yönde bir arzuya sahiptir; ayrıca kendilerine ait kolektif bir özel isimleri de yok gibidir. Aynı durum, Rusya’nın güney düzlüklerinde yaşayan orta çağ ve erken modern dönem Ukraynalıları ile Karpatlar da birbirine komşu vadilerdeki yerleşim yerlerinde ikamet eden Slovaklar için de geçerlidir (Smith, 2017, s. 67).

Smith’e göre topluluğun ayırt edici bir etnik kimlik anlayışı, ancak kitle kendi kesimlerinin birliğini vurgulayan kolektif bir özel isim aldığı ve bu isim kitlenin üyeleri arasında yaygın olarak kabul gördüğünde filizlenmeye başlayabilir (2017, s. 67). Böylece topluluk, kendi birliğini vurgulamakla birlikte ötekilerden kolayca ayırt edilebilmelerine ilişkin araçları da sağlamış olur:

Kültürel olarak Borçalı ahalisi terekeme hayatı sürdürür. Yazın hayvanları yedirmek ve kış için hazırlık yapmak maksadıyla yaylaya çıkar. Kış geldiği zamansa yayladan köye geri döner (Memmedli, 2015, s. 17).

Borçalı orada yaşayanlar için övünç kaynağıdır. Kimi ifadelerle göre ortak bir tarihin ve geçmişin kanıtı aynı zamanda kültür değerlerinin ve geçmişin taşıyıcısıdır: “Borçalı tarihi Türk topraklarıdır. Türklerin meskunlaştığı tarih yarattığı, medeniyet yarattığı bir coğrafyadır” (Memmedli, 2021).

Gürcistan’ın Borçalı bölgesinin demografik yapısından bahsedecek olursak birbirinden farklı kaynaklara göre ve net olmamakla birlikte Borçalı

bölgesinde 200 bin, Gürcistan genelinde ise 500 binden fazla Karapapak Türkünün yaşadığı belirtilir: “Borçalı ve köylerinin hemen tamamı Türk’tür. Karapapak (Terekeme) Türktür. Borçalı bölgesinde yaklaşık 200 bin Karapapak (Garapapag) yaşıyor. Gürcistan genelinde ise 500 bin civarında Karapapak Türkünün yaşadığı kaydediliyor” (Seyfullah Türksoy Terekeme Türktür, 2022).

Mehtiyeva ve Osmanlı bu rakamları gençlik zamanlarında hatta çocukluk dönemlerinde duyduklarını, bahsedilen rakamların o yıllardan itibaren şimdiye kadar mutlaka daha çok artmış olabileceğini ısrarla vurgularlar (Nargile Mehtiyeva ve Savalan Osmanlı, Kişisel Görüşme, 2022). Memmedli, Borçalı’da ilk defa nüfus sayımının 1897 yılında yapıldığını belirtir. Bu nüfus sayımının sonuçlarına göre Borçalı ahalisi 128.587 kişiden oluşmaktadır. Bunlardan %36,9 Ermeniler, %29,4 Tatarlar (Azerbaycan Türkleri), %16,6 Yunanlar, %6,3 Ruslar, %1,9 Almanlardır. Bununla beraber kayıt altına alınmış Ermeni nüfusunun %78,4 Borçalı’nın Lori ve Trialet (günümüzdeki Tsalka) bölgesinde yaşamaktadır (Memmedli, 2015:16). Hacaloğlu, Memmedli’nin belirttiği tarihten iki yıl öncesini yani 1895 yılında yapılan nüfus sayımından ve nüfus yapısından şu şekilde bahseder:

1895 yılında Borçalı kazasının nüfusu 89.076,1926 yılında ise 86.537 (50.979 Türk, 14.969 Ermeni, 7.949 Gürcü) idi. Kaza. 1929 yılında lâğvedilerek üç rayona bölündü: Borçalı. Lüksemburg (Bolnisi), Başkeçid (Dmanisi). Borçalı rayonunun adı, 1950 yılında Marnaulı olarak değiştirilmiştir. Borçalı topraklarında oluşturulmuş rayonların 62 köyünde (Ağgula, Ağamemmedli, Arıhlı, Ağtekle, Baydar, Beyler, Bey Terefçi, Qaçagan, Gizil Hacılı, Gullar, Guşçu, Qoçulu, Demirçi Hesenli, Demye Geyarhı, Gullar, Muğanlı, Mollaoğlu, İlmezli, İmir, Kepenekçi, Keşeli, Kürdler, Candar, Ceferli, Sadahlı, Salar, Sarvan, Saraclı, Tekeli, Tehle...) Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır” (Hacaloğlu, 2002, s.32).

2002 senesinde Borçalı’da yapılmış olan nüfus sayımına göre ise bölgenin etnik yapısında Azerbaycanlılar üstünlük oluşturmuş ikinci olarak Gürcüler üçüncü olarak ise Ermenilerdir (Memmedli, 2015, s. 16). Memmedli, Gürcistan İstatistik Bölümünün malumatlarına dayanarak 2006 yılında Borçalı bölgesinin ahalisinin 507,6 bin kişi olarak kaydedildiğini aktarır. Bir başka deyişle Gürcistan’ın tüm ahalisinin %11,5’ini oluşturmaktadır. Ahalinin %37,2’si şehirlerde, %62,8’i ise köylerde yaşamaktadır (Memmedli, 2015, s. 16).

Fotoğraf 1: Borçalı Haritası

Karapapak Adının Anlam Kaynağı

Gürcistan'daki çeşitli yerleşim yerlerindeki, kısmen de Azerbaycan'ın Gazağ–Tovuz bölgesindeki Türklerin etnik isimlendirmesi olarak Karapapak kavramının kullanıldığını söyleyen Memmedli, aynı zamanda Gürcistan'daki Türklerin, Azerbaycan Türklerinin etnik öbek ismiyle Karapapaklar olarak adlandırıldığını iddia eder (Memmedli, 2018, s. 21). Karapapaklar, siyah kuzu derisinden serpuş giydikleri için bu ad ile anılmışlardır (Aktaran, Kafkasyalı, 2012, s. 271). Karapapaklar “İslam kaynaklarında Karabörklü, Siyah külahın, Rus salnamelerinde çyornıye klobuki / siyah şiş papaklar şeklinde anılır (Memmedli, 2018, s. 21). Siyah kuzu derisinden papak/kalpık giydikleri için bu ad ile anılmalarının yanında ‘Karakalpık’, ‘Karapapak’ veya ‘Karabörklü’ isimlerinin aynı anlama geldiği ile ilgili birtakım görüşler bulunmaktadır (Aktaran, Kafkasyalı, 2012, s. 271-272).

İmrani, Karapapakların niye siyah papık giydiklerini tam manası ile şimdiye kadar kimsenin açıklayamadığını iddia ederek Karapapakların kendilerini karabaş (siyah baş) olarak adlandıran Oğuz Türklerinden olduğunu öne sürer. İmrani'nin bu iddiasına ilişkin dayanağı ise Dede Korkut destanındaki hikâyelerdir (2017, s. 5). İmrani'ye göre Oğuzların “kara” sözünü birçok yerde kullanması, sözcüğün kökenine dair önemli bilgidir:

Bu destanda Kara sözü birçok anlamlarda geçerlidir. Oğuzlar yaşamış oldukları arazilerde taş, deniz, ilçe, insan ve köylerin adında da “kara” sözünü kullanmışlardır. Mesela: Kara Deniz, Kara taş, Kara başım, Kara saçım, Karabağ, Karayazı, Karabulak, Kara koç, Karavelli, Kara Nesib, Kara Göne oğlu, Kara Budağ vb. gösterebiliriz (İmrani, 2017, s. 5).

İmrani'ye göre Dede Korkut'un hikâyesindeki şu sözler Oğuzların kara-baş olarak tanımlanmasının ispatıdır.

Kara başum kurban olsun oğul sana
Ağız dilden birkaç kelime haber mana

Diğer bir hikâyede:
Ağız dilden birkaç kelime haber mana
Kara başum kurban olsun ağam sana (Aktaran, İmrani, 2017, s. 5).

Göçebe yaşam süren ve hayvancılıkla uğraşan Karapapak Türkleri aynı zamanda Terekeme olarak da adlandırılır. Günümüzde Terekeme ve Karapapak adlandırmaları eş anlamlı olarak genel geçer kabul görmeyle birlikte Borçalı'da yaşayan Kemaloğlu Terekeme şeklindeki tanımlamayı bir alt kimlik olarak kategorize eder:

Terekeme alt kimliktir. Her bir "Karapapak Türkü" Terekemedir. Terekeme mal saklayan (hayvancılıkla uğraşan), yerini yurdunu değiştiren dağa, bağa giden göçebe yaşam sürdürür. Terekeme yerini terk eyleyen manasındadır. Her bir Karapapak Türkü Terekemedir. Her bir Terekeme Karapapak değildir. Karapapak üst kimliktir. Terekeme ise alt kimliktir (Kişisel Görüşme, Mahmut Kemaloğlu, 22.06.2019).

Karapapaklar kendilerini köken bakımından Türk boyu olarak tanımlamaktadırlar. Kendileri için "Borçalı" ifadesini de kullanan Karapapaklar bu ifadeyi Türk boyunun ata yurdu olarak hem tarihsel geçmişlerine hem de halen günümüze yaşamakta oldukları coğrafyaya işaret etmek için kullanırlar. Topluluğun kendilerine dönük başvurduğu farklı tanım ihtiyaçları bazen yerel, bazen de bölgesel düzeyde kimliksel farklılıklarını gösterme ihtiyaçlarının yanında kültürel farklarını inşa etmek ve istediklerinde yine başvurdukları bir pozisyon olarak karşımıza çıkar. Fakat topluluğun her koşulda büyük kolektivitinin parçası olduklarını, yani "Türklüğü" vurgulayan söylem ve davranışlar sergilediklerini de özellikle belirtmem gerekir.

Etno-sembolizm

Etno-sembolizm, milliyetçilik yaklaşımlarında önemli iki damarı oluşturan klasik modernizm ve daimicilik yaklaşımlarına eleştirel düzeyde şekillenir. Klasik modernist yaklaşım kısaca milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu savunur. Modernite ile birlikte yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümler neticesinde ulus düşüncesiyle bütünleşik olarak millet ve milliyetçilik düşüncelerinin gelişim gösterdiğini iddia eder. Dolayısıyla Klasik

modernist yaklaşım milletlerin de 18.yy.'ın demokratik devrimleriyle ilişkili biçimde modern batının yükselişi sürecinde daha çok seçkinler sınıfının projelendirmesi dahilinde ortaya çıktığını "icad edildiğini" ileri sürer. Daimici yaklaşım ise milletlerin zamanın başlangıcından beri var olduğunu ve insanın varoluşuna içkin olduğunu savunur. Daimicilik millet olma meselesini daha çok sosyo-biyolojik açıdan ele alır ve etnik cemaatler ve ırklar ile birlikte milletleri; bireysel genetik üreme dürtülerinden kaynaklanan genişlemiş akrabalık ifadeleri olarak görür (Smith 2017, s. 15-20).

Etno-sembolizm ise millet ve milliyetçiliğin başlangıcını salt modernleşme süreci ile kabul etmenin hatalı olabileceği yargısından yola çıkarak, cemaatleri, ideolojileri ve kimlik anlayışlarını kendi kurucu sembolik kaynakları açısından yani kültürel birikimi içeren gelenek, hatıra, değer, mit ve semboller açısından analiz etmenin gerekliliğinden bahseder. Onun modern öncesi dönemde etnik unsurlar bağlamında açıklanması gerektiği ve yine mitlerin, köken anlayışlarının semboller ve simgeler aracılığıyla kitleler üzerindeki hâkimiyetini esas alarak yaklaşılması gerektiğini varsayar. "Etno-sembolizm perspektifinden bakıldığında milletler, üyelerinin paylaşılan sembol, mit, hatıra, değer ve gelenekler geliştirdiği, tarihi bir bölge veya anavatanda yaşadığı ve oraya bağlı olduğu, belirgin bir toplumsal kültürü yarattığı ve yaydığı, paylaşılan adetleri ve standart yasaları gözettiği, isimli ve öz tanımlı topluluklar olarak" tanımlanabilir. Smith'e göre sosyolojik anlamda bu tanım milletlerin tabiatı gereği isimlendirme, sınır çizme, köken mitleri ve sembolik kültürlenme gibi sembolik etnojenez süreçleri temelinde, en azından kısmi olarak defalarca yeniden oluşturulması demektir. Fakat bu da yalnızca kısmidir, zira söz konusu süreçler tek başlarına milleti oluşturamaz; millet oluşturmak için başka toplumsal ve siyasi süreçler de gerekir (Smith, 2017, s. 72).

Etno-sembolistler milletleri aynı zamanda belirli tarihsel ve jeokültürel bağlamlara yerleşik tarihsel cemaatler olarak görürler. Etno-sembolistlere göre cemaatleri, ideolojileri ve kimlik anlayışlarını kendi kurucu sembolik kaynakları açısından yani kültürel birikimi içeren gelenek, hatıra, değer, mit ve semboller açısından analiz etmek gerekir. Öncelik 'kültürel alana' kayar. Etno-sembolistler ideolojiler ve kolektif eylemleri güdüleyen öznel sembolik kaynakların oynadığı rollerin altını çizer.

Etno-Sembolizm Olarak Müziğin Varlığı

Erol ve Helvacı, genelde çok karmaşık ve özgül bir kültürel üretim-tüketim olan sanatsal alanların bütünüyle semboller, referanslar ve çeşitli göstergesel biçimlerle kurulu olduğundan, ait olduğu toplumun kültürel kimliğini oluşturan değerler hakkında çok zengin veriler sunduğunu belirtir. Geniş çapta paylaşım, beğeni ve seçim süreçleri içermeye, toplumun bilişsel süreçlerini soyut yapısında uzun süre değişmeden taşıma nitelikleri ile müzik, Erol

ve Helvacı'ya göre, kültürü ve kültürel kimliği anlamamız için özellikle geniş olanaklar sunan bir araç olarak ortaya çıkar. Çünkü müzik, toplumun temel tutumlarının, kabullerinin ve değerlerinin esaslarını içinde barındırır. Bunun yanı sıra çeşitli yönleriyle müzik, semboliktir ve toplumun örgütlenmesini yansıtır (2007, s. 291). Ersoy'a göre müzik, tınının ötesinde birçok olguyu da içinde barındırır. İlgili topluluk ise bu unsurlara yönelik kavramlar geliştirir ve toplum içerisinde söylemsel bir dolaşım alanı doğurur. Dolayısıyla müziğe ilişkin kullanılan kavramların tamamı aslında tınıyla sınırlı değildir. Bu kavramlar tınların ötesinde ve ardındaki oluşumları da ifade eder (2010, s. 67).

Karapapakların geçmiş dönemlerde yaşadıkları birçok olumsuz durum yani savaşlar, baskılar, göç, ayrılık, vb. olaylar toplumu derinden etkileyen faktörler olarak sıralanabilir. Tüm yaşanan durumların toplum üzerindeki etkisiyle beraber milli duyguya sadakat konusunda kolektif bilinci harekete geçirici etkisi olan çeşitli simgeler ve semboller ortaya çıkmıştır. Bu aslında tamda milliyetçiliğin oluşumunda arzulanan ve duygusal yoğunluğu sağlayan şartlara da kapı aralar. Etno-sembolizmin odaklandığı nokta tamda burasıdır. Belirli bir bölgeye veya yurda bağlılık duygusu, ortak köken ve mitlerle birlikte tarihsel geçmişe aitlik hissiyatı üzerine yoğunlaşmak. Tüm yaşanan durumların toplum üzerindeki etkisi ise müziğe ilişkin anlam yüklemelerine neden olan ayrıntılardır.

Borçalı bölgesinde ikamet ederek âşıklığını sürdüren ve kadın âşık olan Nargile Mehtiyeva çeşitli etkinliklerdeki icrasında Borçalı, Karapapak ve Türk olmayı vurgulayan atıfları söz konusudur. Seslendirdiği âşık havalarının köken olarak Borçalı'ya ait olmasının kendi başına iddiası bile âşık havalarına yüklenen etno-sembolik anlamı ortaya koyan ifadelerdir: “Benim şahsen okuduğum âşık havalarının çoğu Borçalı'ya ait, Türklüğe ait, soyumuza, kökümüze, kimliğimize ait, bayrağımıza ait” (Kişisel Görüşme, Nargile Mehtiyeva, 21.06.2019).

Mehtiyeva'nın bir başka ifadesi kimliksel kodların “saz” ve “âşıklık sanatının” içine ne şekilde gömülü olduğunu gösterir niteliktedir:

Sazımızı da biliyorsunuz Türk dünyasına mahsus olan, ait olan bir alet. Başka milletler bir tek sazımızı elimizden alamamışlar, kopyalayamamışlar. “Saz” ve “âşıklık sanatı” sadece Türk dünyasına ait. Bu böyledir. Unesco'da bunu kesinleştirdi, sazın ve âşıklık sanatının Türk dünyasına mahsus olduğunu bildirdiler (Kişisel Görüşme, Nargile Mehtiyeva, 21.06.2019).

Aynı şekilde müziğin ve çalgının kimliksel ve tarihsel geçmişin bir ifade aracı olarak görüldüğünü bir başka görüşme örneğinde görebiliriz: “Borçalı âşıkları hakkında söze başlarsak dünyanın her yerinde saz Türküdür. Bunu

konuşmaya gerek yok” (Kişisel Görüşme, Mahmut Kemaloğlu, 22.06. 2019).

Borçalı bölgesine ait âşık havalarının içinde yer alan müziksel ve söz yapısından oluşan kimliksel kodlar ve bu kodların taşıdığı anlam müziğin etno-sembol olarak işlevine kaynaklık eder;

Konuşmayı çok sevmiyorum, yalnız isimle kendimi tanıtıyorum. Azerbaycan’ın ayrı ayrı bölgeleri var. Makamların, havacatların, sazların azda olsa şekli değişiyor, değişmek zorunda. En kolayını söyleyeyim. Azerbaycan’a gidip sahnede sazıma bir defa vurduğum zaman biliyorlar ki ben “Borçalı Türküyüm”, “Borçalı Aşığıyım” (Kişisel Görüşme, Nargile Mehtiyeva, 21.06. 2019).

Meytiyeva aslında sazı, sazının tınısı, seslendirdiği âşık havası ve icrası ile zihninde tahayyül ettiği topluluk kimliğini aynı zamanda soyut biçimden somut biçime dönüştürerek kimliksel şekillenmeye de katkı sağlamaktadır. Aşıklar müzik ve çalgı aracılığıyla anlam üretirken ve topluluğun diğer üyelerine aktarırken egemen grupların siyasal, ekonomik ve kültürel hegemonyalarına karşı topluluğun kimlik algısıyla birlikte etnik boyutun sınırlarının çizimine ve milli bilinç oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır. Smith’e göre köken miti, yüzyıllar boyunca gelişim gösteren ve cemaat üyelerine kültürel kaynaklar sağlayan birçok mit, hatıra, sembol ve gelenek türünden yalnızca bir tanesidir. Ve modernlik öncesi çağlarda söz konusu sembolik kaynakları derleyen ve yorumlayanlar, rahip, kâtip ve ozanlar iken günümüzde mit yaratma ve hatıra kaydetme işlerini sanatçı ve aydınlar devralmıştır (2017, s. 130-131). Bu çerçevede sıradan yeteneğe ve özelliklere sahip olmayan aşığa toplumun verdiği önem ve değer derecesi oldukça yüksektir:

Âşık Kemandar meclise gittiğinde herkes ayağa kalkardı. Herkes susar onu dinlerdi. Derlerdi ki, “âşık geliyor”. Âşık aksakallıydı. Herkesin büyüğüydü. Toylardaki diğer müzisyenlere her şeyi söylerler ama aşığa asla saygısızlık yapmazlar. O kadar değeri vardı aşığın. Bizde aşığa çok değer verirler” (Kişisel Görüşme, Mahmut Kemaloğlu, 22.06.2019).

Türk dünyasında âşıklar, gelenekle birlikte Türk kültürüne ait temel kaynak olarak görülmekte, cemaatin kültürel bellek taşıyıcısı ve aynı zamanda kültür kökünün/özünün temsilcisi rolünü üstlenmektedir. Bu özellikleri topluluğun onları geçmişten günümüze merkezi bir konumda tutmalarına hatta onlara kutsallık dahi addedilmelerine neden olmuştur. Yine Borçalı kökenli kadın âşık Ayde Gülizar saz ve âşıklığın neden bu kadar önemli olduğunu onlara kutsallık atfederek şu şekilde açıklar:“Tanrı vergisi, Allah payıdır. Saz

ve âşıklık deniyor ki; “Gökten yere melekle gelmiş, görünmek bilmemiş, göze bulanıp yürekle gelmiş”. Yani saz, hak vergisidir. Allah payıdır. Tanrı vergisidir” (Kişisel Görüşme, Ayde Gülizar, 12.10.2019).

Kendi ayırt edici kimlik anlayışlarının sembolik sınırları aşığıın sazının tınısında, çalıp okuması ve karşı tarafta bıraktığı hissiyatta saklıdır. Bu sembolik sınır aynı zamanda etnik boyutun da tanımlanmasına katkı sağlar:

Türkiye de bir toplantıda yirmi altı ülkenin temsilcisi vardı. Hiç akrabalarımız (öteki Türk halkları) bizden incinmesinler. Bütün Türk halkları birdir ama Sibiryadan gelmiş, Uyguristan’dan (Doğu Türkistan) gelmiş, işte farklı yerden gelmişler orada saz falan çaldılar. Ama Borçalı’dan gelenler saz çaldığında ise insanın canını etkiliyor. Onun okuması çok farklı. Söylemeden sadece çalarak da insanı etkiler. Yani buranın tazi, tuzu tamamen farklıdır. Başkadır (Kişisel Görüşme, Mahmut Kemalöğlu, 2019).

Müzik, kimlik oluşumu ve devamlılığına katkıda bulunmasının yanında grup üyeliği ve grup dayanışmasını sağlama ve bunu temsil etme suretiyle öne çıkar. Topluluk, aynı zamanda egemen kültür içinde kendi kültürel sınırlarını müziksel temsillerle ortaya koyar. Aşıklar Borçalı’ya ait havaları seslendirirken bu havaların arasında topluluğa destan, efsane vb. tarihsel anlatıları ve etnik hatıraları aktarırlar. Müzik ise yine bu anlamda geçmişe ait sembolik kaynakları aktarmadaki rolüyle kökensel geçmişi ve aidiyet bilincini vurgulayan, yeniden üreten ve aktaran bir yapı olarak karşımıza çıkar

Sonuç

Borçalı Karapapak Türkleri müziklerinden bahsederken sürekli olarak “Borçalı’ya ait”, “kökümüze ait”, “kimliğimize ait” şeklindeki ifadelerle işaretlemeye yönelik davranışlarda bulunurlar. Onlar için kimliğin ve Türklüğün işaret edilmesi birlik kaynağı oluşturur ve topluluğun devamlılığı için vazgeçilmezdir. Müziğin bu anlamda kimlik göstereni olmakla beraber birliğin sürekli canlı tutulması ve bu birliği pekiştirmesine yönelik işlevsel önemi vardır. Buna, öteki ile ayrılma ve sanal bir çember oluşturma noktasında sınır çizen özelliği de eklenebilir.

Müzik aracılığıyla kendi geçmişlerine, kültürlerine ve mitlerine yönelik özellikle semboller aracılığıyla yapılan vurgu ise etno-sembolcü yaklaşımın öncelendiği ve dikkat çektiği bir bakış açısidir. Müzik aracılığıyla yaşadıkları bölgenin geçmişi ve tarihiyle bağlantı kurar, kolektif hafızayı canlı tutarlar. Bu belirli bir bölgeyle kurulan ilişki sistemi etno-sembolizm için ilgili toplulukları besleyen kolektif hafızanın, geçmişin ve sembollerin de anlam kaynağıdır. Atalarının ve kendilerinin geçmiş dönemlerde yaşadıkları anıların, anlatılan

hikayelerin zihinsel imgeleri müzik aracılığıyla kurulur. Çünkü, Borçalı'ya ait havayı icra etmekle veya dinlemekle aslında milli kimliğe ait sadakati de gerçekleştirmiş olurlar. Müzik üzerinden Borçalı'ya, milli kimliğe bağlılık, daha büyük resimde de Türklüğe bağlılık temel özellik olarak ön plandadır.

Makale Notlar

1. Memmedli, Tatar teriminin Rus Çarlığı döneminde Azerbaycan Türkleri için kullanılan bir terim olduğunu ifade eder.
2. Azerbaycan Türkleri ifadesi yazara ait olup, çalışmasında muhtelif yerlerde geçmektedir. Borçalı'da yaşayan Karapapaklar ise bu şekildeki tanımlamaya sert bir karşı duruş sergilememekle birlikte aslında kabul de etmezler.
3. Sırf Karapapak ifadesi Türk olmayı tanımlamamaktadır. Oysa Terekeme ifadesi bu soyun Türk olduğunu tanımlamaktadır. Çünkü: Çeçenler Karapapaktır, Çerkezler Karapapaktır, Kıpçaklar Karapapaktır, Karakalpaklar Karapapaktır. Terekemelerin bir kısmı kendilerine Karapapak demektedir. Burada zikredemediğimiz unsurlardan Karapapak olanlar vardır. Bu nedenle Karapapak adının Türk boyunu ifade edebilmesi için Karapapak Türkü demek gerekir. Oysa Terekeme dendiğinde, zaten Türklüğü ifade ettiğinden, sözcüğün arkasına "Türk" diye eklemek gerekmez. Çünkü Terekemelerin hepsi zaten özbeöz Türk'tür. Terakime'nin anlamı zaten "Türkmenler" demektir. Karapapak Türkü dendiğinde Terekeme olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Terekeme dendiğinde Karapapak Türkü anlaşılmamaktadır. Çünkü Terekemelerden tarih süresince Karapapak adını almalarına vesile olan Karapapağı giyenler de var, giymeyenler de... Yani her Terekeme Karapapak değildir. Ancak, her Karapapak Türkü "Terekeme"dir. (Terâkime =Türkmenler =Oğuzlar)" (Dündar, 2019: 34). Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Dündar, 2019, Kafkasyalı, 2012, Çiftçi, 2015, Kemaloğlu, 2012, Türkoğlu 2001).

İnternet kaynakları

- Türksoy, S. (2022). “Seyfullah Türksoy Terekeme Türküdür”. <http://www.terekemekarapapakturkleri.com/?Syf=18&Hbr=62727> [10.01.2022]
- Memmedli, Z. (2021). “Borçalı Karapapak Türklerinin Eşsiz Belgeseli”, Bengü Türk, <https://www.youtube.com/watch?v=h0AnwM2EmMg> [10.06.2021]

Fotoğraflar

- Borçalı haritası (Fotoğraf 1). https://boyukazerbaycan.files.wordpress.com/2013/04/xerite_borchali1990www_borchali_net.jpg [13.12.2021].

Kaynakça

- Çiftçi, Ö. (2015). Karapapak Türklerinin Tarihi Gelenek ve Görenekleri. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Dan. Prof. Dr. Tilla Deniz Baykuzu. Yüksek Lisans Tezi
- Dündar, S. (2019). Terekemeler/Karapapak Türkleri (1.Baskı). Ankara: Dorlion Yayınları.
- Ersoy, İ. (2010). Kırım Tatar Ritüeli “Tepreş” Ekseninde Diasporai Kimlik ve Müzik. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Hacaloğlu, R. A. (2002). Borçalı Toponimleri. Erdem, 14 (40), 27-68.
- Helvacı, Z. (2005). Kültür Tarihinin Yeniden İnşasında Müziğin Rolü: Evrimci ve Difüzyonist Okulların Karşılaştırılması. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- İmrani, R. (2017). Kafkas da Medeniyet ve Kültürün Oluşması ve Gelişmesinde Türk Halklarının Önemi. I. Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi (s. 1-29). Kars: Kafkas Üniversitesi Geleneksel Aşık Sanatı ve Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Kafkasyalı, A. (2012). Karapapak Türkleri. A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi [TAED], 269-304.
- Kemaloğlu, M. (2012). Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3 (1), 55-81.
- Memmedli, Ş. (2015). Gürcistan’daki Türklerde Lokal Halk Hikayeciliği. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 18-28.
- Memmedli, Ş. (2018). Gürcistan’da Türk Edebiyatı “Başlangıç Dönemi”. Kayseri: Fenomen Yayıncılık.
- Smith, A. (2017). Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik. (B. F. Çallı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Türkoğlu, İ. (2001). Karapapaklar. TDV İslam Ansiklopedisi (s. 470). İstanbul: TDV.

Kişisel Görüşmeler

Ayde Gülizar, 12.10. 2019

Mahmut Kemaloğlu, 22. 06. 2019.

Nargile Mehtiyeva, 21. 06. 2019- 05.04. 2022

Nizami Mamedov, 22.06.2019.

Savalan Osmanlı, 05.04. 2022